

MILOŠ VUKSANOVIĆ, Prva proleterska brigada, Beograd 1981, 532 str.

Knjiga je posvećena palim borcima 1. proleterske NOU brigade. U predgovoru (7–8) autor kaže da i uz priličan broj objavljenih dela o toj brigadi još mnogo šta o njoj nije rečeno. Očekuje da će njegova knjiga poslužiti kao izazov književnicima, sociolozima, istoričarima da pišu o toj brigadi, jer je njena aktivnost bila vrlo obimna. U vezi s osnivanjem brigade (9–22), najpre je prikazana vojno-politička situacija potkraj 1941. u svetu i u Jugoslaviji, zatim formiranje brigade od pet bataljona i njena organizacija. Sastavu brigade se kasnije priključila Posavska četa i 6. beogradski bataljon. Navedeni su podaci o broju boraca u pojedinim bataljonima, komandni sastav štabova, njihov socijalni i nacionalni sastav i sastav brigade. Pri osnivanju brigade gotovo svaki drugi borac bio je član KPJ. S obzirom na dob boraca kaže se da su — ako se do 25 godina smatraju omladincima — 62% boraca 1. proleterske brigade bili omladinci. Brigada je ukupno imala 1196 boraca, od toga 1125 muškaraca i 71 ženu.

U narednom izlaganju prikazana je aktivnost brigade od njenog osnivanja do Zelengore (23–76). Tu je ukazano na prve akcije brigade, borbe na Romaniji i razbijanje četnika. U istočnoj Bosni brigada je imala uspeha u političkom radu. Vuksanović je izneo uslove pod kojima je izveden igmanski marš, pošto štab 1. proleterske brigade nije pretpostavljao da će neprijatelj prekinuti svoju ofanzivu. Dojmljivo i sažeto opisan je ovaj marš po velikoj hladnoći u kojem je promrzlo 158 boraca. Izneta je i aktivnost brigade u vreme boravka u Foči i Goraždu, kada su se nastavile akcije protiv neprijatelja, a partijska i skojevska organizacija dobro radila. Ima reči i o lečenju promrzlih igmanaca (41 teško, 109 lakše promrzlih i 8 slučajeva sa promrzlim rukama bez gubitka prstiju što je ukupno 158 boraca). Posle završetka neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni januara 1942. četnici su počeli sa svojim ofanzivnim dejstvima protiv partizana na tom terenu, a 1. proleterska uspešno se suprotstavljala. Ukazuje se i na pokušaj neprijatelja da uništi partizane u istočnoj Bosni i na borbe u Hercegovini u kojoj je situacija bila teška, a proletari su se uspešno borili protiv Talijana i četnika. Napad na Gat nije uspeo zbog slabe organizacije, a i neprijatelj je bio jači nego što se očekivalo. Za boravka na Zelengori proletari nisu imali hrane sem onog što je mogla da ponudi divlja priroda planine. Održavani su vojni i politički časovi i rađeno na teorijskom uzdizanju, a i kulturno-prosvetni rad je bio intenzivan. Vuksanović opisuje kako su se usavršavali organizacija i komandovanje brigadom; zatim partijski i politički rad u kome se primenjuju razni metodi, kao i vojnostručno osposobljavanje kad god su za to postojale mogućnosti.

Dalje se prate događaji od Zelengore do osnivanja Prve proleterske divizije (77–133). Najpre je navedena odluka Vrhovnog komandanta o maršu brigada u zapadnu Bosnu, pokret sa Zelengore, zatim napad na prugu Sarajevo–Konjic i oslobođenje Konjica i Prozora. Ukazuje se i na borbe za oslobođenje Šćita, napad na Bugojno, oslobođenje Duvna, borbe oko Šujice, Duvna i dramatičan napad na Livno. Ima reči i o prodoru 1. proleterske brigade u Dalmaciju, njenom boravku u okolini Livna, borbama s ustašama iz Kupresa, dolasku prve grupe Dalmatinaca u brigadu i boravku brigade među Krajišnjicima.

Opisan je i susret 1. proleterske i 1. poljoprivredne brigade, zatim borbe oko Bosanskog Grahova i prijem zastave od Vrhovnog komandanta u Bosanskom Petrovcu u vreme kada je bilo još 30 proleterskih i udarnih brigada i 36 partizanskih odreda NOVJ.

Kad je reč o delovanju u sastavu proleterske divizije (135–168) navcdena je najpre opšta situacija potkraj 1942, prve borbe u sastavu divizije i napad na Sitnicu, oslobođenje Jajca i prodor u centralnu Bosnu. U vezi s borbom protiv četnika kaže se da je ona zahtevala novu taktiku. Štab brigade zahtevao je od svih starešina da pokažu više samoinicijative i smelosti u donošenju odluka i da se brzo prilagođavaju situaciji, jer se samo tako mogu uništiti četnici. U narednom izlaganju govori se o razbijanju četnika u centralnoj Bosni, godišnjici osnivanja brigade, nastavljanju ofanzivnih dejstava u centralnoj Bosni, ponovnim borbama oko Teslića, oslobođenju Prnjavora i prodoru ka Savi. Ima reči i o borbama za odbranu oslobođene teritorije u centralnoj Bosni. U to vreme partijska organizacija brigade imala je 560 članova i oko 100 kandidata. Gotovo svi su imali veliko partijsko i borbeno iskustvo.

U odeljku: »Od centralne Bosne do Lima« (169–216) prikazuje se početak neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Bosni, marš brigade iz centralne Bosne do Ivan-sedla, napad na komunikacije Sarajevo–Konjic. Desetodnevne borbe na Ivan-sedlu u februaru 1943. ocenjuju se kao najteže koje je brigada do tada vodila i uspešno ih završila. Opisan je i protivudar ka Gornjem Vakufu i Bugojnu, prelazak Neretve i borbe sa četnicima oko Čičeva, Glavatičeva, Kalinovika i delovanje brigade pod komandom 2. proleterske divizije. Vrlo živo se govori o prelasku preko Drine kod Ustikoline i borbama koje su tada vođene. Vrhovni komandant izrazio je priznanje i zahvalnost 1. proleterskoj brigadi »za hrabrost i čvrstinu u bojevima kod Glavatičeva, Kalinovika, prilikom prebacivanja preko rijeke Drine i u borbama sa Italijanima na sektoru Drina–Čajniče«. Vuksanović je prikazao odmor u Sandžaku i borbe kod Goražda, kao i razbijanje četnika u Sandžaku i uništenje italijanske kolone na cesti Prijepolje–Bijelo Polje.

Autor je bitki na Sutjesci posvetio poseban odeljak (217–246) u kome se prvo osvrnuo na opštu situaciju pred bitku na Sutjesci, zatim sudar 1. proleterske i nemačke 1. brdske divizije kod Bijelog Polja, pokušaj proboja 1. proleterske iz obruča prema Foči. Za borbe na Zlatnom Boru i prema Gradini kaže se da se mogu ubrojiti u najteže borbe koje je 1. proleterska vodila. Veoma živo su opisane borbe u dolini Sutjeske. Borci se teško rastaju od knjiga a još teže od oružja. I u najtežim časovima gladi i umora čuje se pesma na Vučevu. Ima govora i o prodoru u pravcu Zelengore na kojoj je neprijatelj ostavio sa sobom samo zgarista, kao i proboju nemačkog obruča na Balinovcu. Uvek se detaljno navode obostrani rasporedi jedinica i tok borbi i hrabrost proletera pri jurišima, kada se upadalo u neprijateljske rovove, uništavan protivnik vatrom, kundakom, nožem i probijen obruč na Balinovcu. Opisan je i proboj drugog neprijateljskog obruča kod Miljevine. Vuksanović s pravom zaključuje da je neprijatelj uspeo da suzbije prodor glavne operativne grupe u Srbiju, da poremeti njene planove o razvoju borbe u Crnoj Gori i da joj nanese znatne gubitke u ljudstvu i materijalu, ali nije ostvario svoj osnovni cilj da »uništi do poslednjeg vojnika« Vrhovni štab i glavnu operativnu grupu usprkos ogromnoj tehničkoj i vojnoj nadmoćnosti 6:1. Ipak je brigada imala velike gubitke: 446 poginulih ili 30% svoga sastava.

Dalje (247–292) se prati ofanziva u istočnu Bosnu, prodor u Dalmaciju, borbe oko Travnika i najpre prikazuje prelaz preko pruge Višegrad–Sarajevo, zatim razbijanje ustaških bataljona i oslobođenje Han Pijeska, Vlasenice i Zvornika. S mnogo topline govori se o pogibiji omiljenog političkog komesara Filipa Kljajića. Vuksanović prikazuje i borbe kod Zvornika i Caparda, marš brigade iz istočne u centralnu Bosnu, boravak u Petrovom polju, ponovni pokret brigade prema Turbetu i Travniku i borbe na tom terenu. Opisan je i ponovni dolazak brigade u Dalmaciju, zatim povratak brigade u Bosnu i borbe oko Travnika. Govori se i o položaju i akcijama brigade za vreme Drugoga zasedanja AVNOJ-a i ponovnim borbama oko Travnika u oktobru, novembru i na početku decembra 1943. kada je pretrpela znatne gubitke.

U narednom izlaganju (293–328) opisane su borbe oko Travnika, Jajca i Mrkonjić Grada potkraj 1943. i na početku 1944. Tu se pre svega ukazuje na pokušaj Nemaca da obezdebe zaleđe u slučaju iskrcavanja saveznika na obale Jadrana, zatim borbe s Nemcima oko Šuice, proslavu dvogodišnjice osnivanja brigade, ponovne borbe oko Travnika u kojima su borci pokazali masovnu hrabrost. Ima reči i o borbama u centralnoj Bosni na početku 1944, zatim o borbama na teritoriji između Jajca i Mrkonjić Grada i napadu na Mrkonjić Grad. Ukazuje se na to da je brigada kao najbolja dobila prelaznu zastavu Drugog kongresa USAOJ-a, jer je po sastavu bila pretežno omladinska, zatim se navode partijska i skojevska organizacija brigade, koje su nosioci partijskog i kulturnog rada.

Vuksanović je opisao i borbe od Drvara do Sandžaka (320–359), i to pre svega učešće brigade u drvarskoj operaciji poznatoj pod imenom »konjičev skok« koja je detaljno prikazana. Autor prati i izvlačenje Vrhovnog štaba, predaš posle drvarske operacije, zatim pokušaj neprijatelja da uništi 1. proletersku divizionu kod Vukovskog, dramatične borbe na planini Vranici i na Bašarinac polju, treći prelazak preko komunikacije Sarajevo–Konjic i aktivnost brigade dok se nalazila u strategijskoj rezervi Vrhovnog štaba. Prva proleterska je u julu 1944. odlikovan ordenom oslobođenja naroda Jugoslavije. Njoj je dobro došao mesec dana odmora u relativno dobrim uslovima.

Prodor u Srbiju i učešće u oslobođenju Beograda predmet je daljeg izlaganja knjige (361–384). Tu su navedene poslednje borbe u Sandžaku i pripreme za prodor u Srbiju, prelaz preko Uvca i teške borbe protiv Bugara koji su se ogorčeno borili na Palisadu kao da brane svoju domovinu. Opisane su borbe sa četnicima u zapadnoj Srbiji, oslobođenje Valjeva i Uba; pri tom je iznet tok borbi i obostrani raspored snaga i konstatuje se da se brigada zadržala nekoliko dana između Uba, Stepojevca i Lajkovca. Prate se i borbe u Šumadiji i susret sa Crvenom armijom, zatim učešće u borbama za oslobođenje Beograda i delovanje brigade kao prve posadne jedinice u oslobođenom Beogradu do 15. XI 1944, kada su je zamenile snage KNOJ-a.

Dalje se prati učešće brigade u završnim operacijama (385–418), i to najpre prvi pokušaj proboja sremskog fronta, zatim proslava treće godišnjice brigade, drugi pokušaj proboja sremskog fronta u vreme kad mnogi borci stradaju ne samo od neprijatelja već i od hladnoće. Na početku marta 1945. izvršena je reorganizacija brigade i njene poslednje pripreme. Posebno se govori o ženama boricima 1. proleterske brigade, od kojih su Olga Jovičić i Danica Milosavljević proglašene narodnim herojima. Ističe se naročito hrabrost bolničarki i izdržljivost u radu. Ima reči o učešću brigade u odbrani na sremskom frontu i u njego-

vom proboju, zatim o njenim borbama u Požeškoj kotlini, napadu na Pleternicu u kojoj ima 7000 Nemaca. Prati se i gonjenje neprijatelja prema Zagrebu. Opisane su i posljednje borbe brigade.

Kao XII odeljak knjige, umesto zaključka, autor je izneo završna razmatranja o brigadi (419—430). Od formiranja do kraja rata prošlo je 1236 dana; brigada je isprva bila jedina a završetak rata dočekala je sa 253 brigade u sastavu 59 divizija. Brigada je prešla više od 20.000 km što je u proseku 15 km dnevno, a vodila je oko 530 većih i manjih borbi. Brigada je u borbama izgubila 2833 borca, ubila više od 10.000 neprijateljskih vojnika a zarobila oko 20.000. Kroz brigadu je prošlo oko 14.000 boraca, a na dan osnivanja imala je 1196 boraca, od kojih 32 sa fakultetskim obrazovanjem, 83 studenta, 165 učenika srednjih škola, 66 službenika, 14 oficira i 15 podoficira bivše jugoslovenske vojske, 12 žandarma, 471 radnika, 330 seljaka i 8 boraca drugih zanimanja. Među njima je bilo 450 članova KPJ i 260 članova SKOJ-a. Brigada je dala 84 narodna heroja od kojih je 38 poginulo. Od boraca u stroju u Rudom sloboda je dočekalo njih 548. Ističe se veliki značaj školovanja i usavršavanja komandnog kadra, negovanje lika borca i kulta brige o ranjenicima. Brigada je imala organizovan kulturno-umetnički i društveno-politički život.

Na kraju knjige u priložima se nalazi spisak boraca brigade na dan njenog osnivanja — stroj u Rudom (433—491), spisak narodnih heroja 1. proleterske brigade (493—496), izvori i literatura (497—504) i registar (505—532).

Delo Miloša Vuksanovića je dokumentovano, sadržajno i interesantno napisano svedočanstvo o borcima, junacima koji su se više od tri godine suprotstavljali neprijatelju, učestvujući u više od 500 većih i manjih akcija i borbi, šireći bratstvo i jedinstvo na svom borbenom putu. Ono je vredno ne samo za vojne stručnjake, koji su dobili sadržajne analize uspeha i poraza u pojedinim operacijama, već i za sociologe i istoričare svih vrsta kojima će delo dobro doći za dalja istraživanja socijalnog, nacionalnog, starosnog, političkog i partijskog sastava boraca NOVJ kao i kulturno-prosvetnog i umetničkog rada. Delo je dobro komponovano, sistematizovano u dobre tematsko-hronološke celine koje prati niz fotografija i skica 1. proleterske brigade, prve regularne jedinice NOVJ. Vuksanovićevo izlaganje je zanimljivo, dokumentovano, živo i nena-metljivo. Čitalac se uz praćenje borbi upoznaje i s celokupnim životom brigade, njenim partijsko-političkim radom, kulturno-umetničkom i teoretskom aktivnošću, kao i s onim mučnim problemima u životu boraca kada su npr. na Zelengorji jeli mlado bukovo lišće, krtolasto korenje, trave ljuticu, kiselicu i druge i kiselkasto konjsko meso. Delo će dobro doći savremeniciima događaja da se podsete na trnovit put ka slobodi, a mladima da se očeliče na primerima ljudi koji su uzidali svoje živote u temelje njihove slobodne, nezavisne, samoupravne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije. Čitaoci će knjigu prihvatiti ne samo kao istorijsku faktografiju već i kao lektiru o istorijskoj i revolucionarnoj prošlosti.

Milica Bodrožić